

Näitus Eesti- Leedu suhetest aastatel 1919–1940

Leedu Rahvuskogu Taryba saatis 16. veebruaril 1918 Vilniuses pidulikult väljakuulutatud iseseisvuse kohta teate Saksa, Vene ja teiste riikide valitsustele:

“Leedu Taryba, kui Leedu rahva ainus täisõiguslik esindus, kuulutab välja tunnustamist leidnud rahvaste enesemääramise õiguse ja 18.–22. sept. 1917. a. Vilnos peetud üle-leedumaaalise konverentsi otsuse põhjal demokraatlikule alusele rajatud iseseisva Leedu riigi uuesti jaluleesdmise, pealinnaga Vilnos, lugedes ühtlasi purustatuks kõik riiklikud sidemed, millistes Leedu on senini teiste riikidega olnud. Ühtlasi Leedu Taryba teatab, et Leedu riigi aluse ja ta suhted teiste riikidega määrab kindlaks võimalikult peatselt kokkuastuv Asutav Kogu, mis valitakse kõigi elanikkude poolt demokraatlikul alusel.” Samas paluti Leedu iseseisvusele teiste riikide tunnustust.

Esimene Leedu iseseisvust tunnustav riik oli Leedut parasjagu okupeeriv keiserlik Saksamaa. 23. märtsil saadi Saksa keisrilt iseseisva Leedu tunnustus, mille tingimuseks oli Leedu sõjaline ja tolliliit Saksamaaga ning monarhistlik riigikord. Kuningakrooni pakkusid leedulased hertsog Wilhelm von Urachile, Württembergi krahvile, kellest pidi saama Leedu kuningas Mindaugas II. Valik langes temale, kuna tegemist oli ainukese katoliiklasest Saksa printsiga, kes ei olnud sugulusvahekorras valitsevate dünastiatega. Saksamaa sõjaline lüüasaamine ja revolutsiooni puhkemine sundisid aga Tarybat 2. novembril tühistama oma otsuse kuninga valimise kohta. Moodustati esimene Leedu valitsus ja 6. aprillil 1919 valiti Antanas Smetona Taryba poolt esimeseks presidendiks. Iseseisva Leedu riigi olukord oli aga enam kui keeruline. Lahkuvate Saksa vägede kannul tungisid idast maale Vene punaste väed ja 6. jaanuaril tuli Vilnius neile loovutada. Kui Leedu armee oli ostanud relvi lahkuvatelt

sakslastelt ja oma ridu täiendanud, alles siis sai hakata vastupanu korraldama.

Aastail 1919–1920 käis Leedu ajalooline pealinn Vilnius (kuni 1939. aastani kasutati linna nimekuju Wilno või Vilno, siis asendati see leedupärase Vilniusega) korduvalt Punaarmee, Leedu ja Poola vägede vahel käest kätte. Aprillis 1920 alustasid leedulased vastupealetungi punastele ja löid need sügiseks Leedust välja. Samal ajal vallutasid aga Poola väed ootamatult Vilniuse ja selle ümbruse. Vilniuse elanikkonnast moodustasid sel ajal ligi poole juudid, neile järgnesid arvuliselt valgevenelased, siis leedulased ning poolakad, keda oli leedulastestki vähem. Leedu ja punase Venemaa vahel 12. juulil 1920 Moskvas tehtud rahulepingu järgi pidi Vilniuse piirkond kuuluma Leedule, nii ka piirikokkuleppe järgi Poolaga. Kuid Leedu valitsus sai Vilniuses olla vaid kaks kuud, kui puhkes Poola-Leedu sõda ja Vilnius koos ümbrusega langes jälle poolakate kätte. Rahvasteliit lõpetas küll verevalamise kahe naaberriigi vahel, kuid Vilnius jäi poolakate kätte, kes keeldusid seda leedulastele üle andmast. Sellest tulenevalt katkestas Leedu igasugused, ka diplomaatilised suhted Poolaga. Leedu ja Poola vahel püsima jäänud vaen Vilniuse kuuluvuse pärast varjutas Balti riikide koostööd, sest kumbki ei vaadanud teisega heade suhete loomist lahke pilguga. Ühte vahejuhtumit kirjeldab oma mälestustes aastatel 1928–1931 Eesti saadik Kaunases Heinrich Laretei: “Minu Leedus oleku ajal pidi riigivanem Strandman sõitma külaskäigule Poolasse. Kui Leedu valitsus sellest teada sai, kutsuti mind välisministri juurde ja välisminister Zaunius palus mind Eesti valitsusele teatada, et kuigi Leedul ei saa midagi olla selle vastu, et Eesti riigipea külastab Poolat, oleks leedulaste tungivaks sooviks, et meie riigivanem ei esineks kõnega Vilniuses, mis leedulaste käest on väevõimuga ära röövitud. Saatsin selle soovivalduse Tallinna ja Välisministeeriumist tuli mulle vastus, et Strandmani külaskäigu kavas ei ole ette nähtud peatust Vilniuses. Andsin selle teate välisminister Zauniuse kaudu Leedu valitsusele edasi. Poolakad olid aga korraldanud asja nii, et Strandman võeti Vilniuse jaamas vastu suure demonstratsiooniga ja kuigi see ei olnud kavas ette nähtud, tuli Strandman vagunist välja. Ja mis tegi asja veel hullemaks – ta laskis end demonstratsioonist provotseerida ja pidas platvormil improviseeritud kõne. Mitte ainult see fakt, et ta kõne pidas, vaid ka kõne sisu oli leedulastele solvav. Arusaadavalt

Leedu välisminister
S. Lozoraitis (vasakul) ja
Eesti välisminister Julius
Seljamaa Balti riikide
konverentsil Tallinnas
1934. aastal.
EFA 0-53527

vihastas see leedulasi ja Zaunius andis ajalehtedele väga krõbeda intervjuu, milles ta muuseas mind isiklikult vaelikuks nimetas. Järgmisel päeval pärast intervjuud leidis Kaunases aset suur Eesti vastane demonstratsioon, millest peaasjalikult üliõpilased osa võtsid.”

Eestil õnnestus vaatamata kõigele hoida siiski nii Poola kui ka Leeduga häid suhteid. Kahepoolseid Eesti ja Leedu suhteid on raske eraldada kolme Balti riigi, Eesti, Läti ja Leedu suhetest. Ka lahutab ju Eestit Leedust Läti – ja majanduslikud mõttes on Eesti ja Leedu näol tegemist olnud pigem konkurentide kui koostööpartneritega. Siiski kujunesid Eesti ja Leedu vahel üllatavalt ulatuslikud sidemed erinevates eluvaldkondades, mida kajastavad näitusele “Eesti–Leedu suhted 1919–1940” välja pandud dokumendid, fotod ja trükised. Kõigepealt annavad need ülevaate kahe maa diplomaatilistest suhetest. Eesti tunnustas Leedut *de iure* 26. jaanuaril 1921 ja Leedu Eestit sama aasta 2. märtsil. Järgnesid mitmesugused juriidilised ja majanduslikud kokkulepped kahe riigi vahel. Kuid alles 1937. aastal kehtestati vastastikune viisavabadus. Juunis 1919 saadeti Eesti sõjavägede ülemjuhataja poolt Leedusse sideohvitserina alamkapten Jaan Junkur, kes oli lõpetanud Vilno sõjakooli. Kui aga Poola haaras Vilniuse oma valdusesse, jätkas Jaan Junkur olude sunnil tegevust sideohvitserina hoopiski Poolas. Eesti esimeseks sõjaväeliseks esindajaks ja ühtlasi ajutiseks konsuliks-asjaajajaks Leedus oli August Schmidt-Torma (1. jaan. 1921–15. aug. 1923). Seejärel olid ajutised asjurid Aleksander

Jürgenson, Hans Lohk, Julius Seljamaa, Hans Oidermann ja Oskar Öpik.

1. maist 1928 nimetati Eesti saadikuks Leedus Heinrich Laretei, kes oli sellel kohal, kuni saadeti 1931. aastal saadikuks Rootsi. Tema järglaseks oli Juhan Leppik kuni 1936. aastani, seejärel sai saadikuks Oskar Öpik. Aleksander Varma oli saadik 15. veebruarist 1938 kuni 1. septembrini 1939. Viimane Eesti Vabariigi saadik Leedus oli Jaan Lattik. Kuigi pärast juunipööret jõudis uus punane välisminister Nigol Andresen määrata veel uueks saadikuks Leedus Richard Käsperi, ei jõudnud see tegutseda kauem kui kuu, sest Eesti saatkond Leedus suleti juba augustis.

Tihedaks kujunes Eesti ja Leedu vaheline riigikaitsealane koostöö, sagedased olid kõrgemate sõjaväelaste vastastikused visiidid. 1930. aastatel kujunes välja tihe kultuurialane koostöö. Suure pidulikkusega tähistati vastastikku iseseisvuse väljakuulutamise aastapäevi, korraldati kunstinäitusi, kontserte ja ilmutati teist maad tutvustavaid kirjutisi mitmest eluvaldkonnast. Ilukirjanduse tõlkeid ilmus tasemel keelt valdavate tõlkijate puudumise tõttu siiski suhteliselt vähe. Siinkohal on huvitav täheldada, et August Gailiti “Toomas Nipernaadi” ja Hugo Raudsepa “Mikumärdi” tõlgiti leedu keelde läti keele vahendusel. Leedus elanud eestlaste arv kõikus kahe sõja vahelisel ajal saja ümber, leedulasi elas Eestis üle paarisaja. Leedus alustas 1926. aastal tegevust Eesti sõprusühing ja Eestis 1931. aastal Leedu sõprusühing. Toimusid sõpruskohtumised kergejõustikus, jalgpallis ja korvpallis.

Näituse plakat, kujundaja Tiiu Laur.

Näituse avamine

Näituse “Eesti–Leedu suhted 1919–1940” avamisel Tallinnas kõnelesid riigiarhivaar Priit Pirsko (kes tegi seda leedu keeles!) ja Riigiarhiivi direktor Marge Tiidus, Leedu Vabariigi suursaadik Eestis Antanas Vinkus ja Leedu Arhiiviameti peadirektor Vidas Grigoraitis, kes kõik rõhutasid kahe riigi ja rahva vahelisi häid ajaloolisi suhteid, mida näitus kujukalt kajastab, kuid pidasid samas vajalikuks koostöö edasist arendamist. Arvati, et Leedu ja Eesti arhiivide vaheline koostöö võib siin olla teistelegi eluvaldkondadele eeskujuks. Avamistseremooniast võtsid osa mitme riigi diplomaadid, välisministeeriumi ametnikud, näituse ettevalmistusega seotud Leedu arhivaaride delegatsioon ja Eestis elavate leedulaste esindajad. Muusikalise tervitusega esines lauljatar Pille Lill. Avamisel demonstreeriti Eesti Filmiarhiivi koostatud lühiprogrammi Leeduga seonduvatest dokumentaalfilmidest. Näituse eksponaadid pärinevad Eesti Riigi- ja Filmiarhiivist ning mitmest Leedu arhiivist. Väljapaneku Eesti-poolne koostaja oli Tiit Noormets, Leedu poolt Agnė Čeporiūtė ja Jūratė Katilienė Leedu Riiklikust Keskariivist, Nijolė Ambraškienė Kaunase Maakonnaarhiivist ning Jolita Dimbelytė Leedu

Kirjanduse ja Kunsti Arhiivist. Arhiividevahelist koostööd koordineeris ja tõlgina teotses Ülle Damasickiene, eestlanna, kes peab ise juba pikemat aega Leedus arhivaariametit. Näituse kujundas Tiiu Laur. See on esimene arhiivinäitus, kus kogu eksponeeritav materjal mitte ainult ei skaneeritud arvutisse, vaid kujundati kunstniku poolt ka arvutis ja varustati selgitavate tekstidega ning seejärel trükiti kogu näitus trükikojas eksponeerimisvalmis plakatite kujul välja. Selline vorm võimaldab näitust erinevatesse kohtadesse transportida ja korduvalt eksponeerida, ka riigipiiride ületamine ei ole mingi probleem, mis originaalide puhul oleks vägagi keerukas. Pärast näituse mahavõtmist Tallinnas ongi kavas see toimetada eksponeerimiseks Eesti suursaatkonda Vilniuses.

Samalaadne näitus avati Eesti Vabariigi aastapäeva eel 22. veebruaril Kaunase Maakonnaarhiivis. Avamistseremoonial osales Eesti juhtivate arhivaaride delegatsioon eesotsas riigiarhivaariga. Näituse avas ja esines eestikeelse tervitusega Leedu Arhiiviameti peadirektor Vidas Grigoraitis, kõnelesid Eesti Vabariigi suursaadik Leedus Andres Tropp ja Eesti riigiarhivaar Priit Pirsko.

Leedu kirjanik ja ühiskonnategelane prelaat dr. Juzas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) on öelnud sõnad, mis tänaselgi päeval annavad väga hästi edasi sõbralikke tundeid eesti ja leedu rahva vahel: “Ja kui meie, leedulased ja eestlased, sõbrustasime ja tundsimme vastastikku sümpaatiat võõra ikke all, siis peavad need sümpaatiad ometigi kõvenema ja tugevamini avalduma meie vabadel olles. Ma kinnitan teile, et leedulaste südamed tuksuvad tõsise ja palava armastusega eestlaste ja soomlaste vastu, kuigi ma ei oska enesele aru anda, mispärast õieti ja kuidas on see juhtunud. Tundub midagi nagu suguluselaadset, kuigi meie ei ole ühte tõugu.”

Peep Pillak